

Милена Пешић

Институт за политичке студије, Београд

Јелена Пешић

Институт за психологију, Београд

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И МИТСКИ ОБРАСЦИ КОЛЕКТИВНЕ САМОИДЕНТИФИКАЦИЈЕ: САТИРИЧКА ДЕКОНСТРУКЦИЈА*

Сажетак

Овај рад бави се друштвено-историјском конструктом српског националног идентитета, са циљем проблематизовања раскорака између митских образаца националне (само)идентификације, с једне стране, и карактерних одлика и образаца понашања деветнаестовековних Срба идентификованих у сатиричким пројекцијама Домановићевих алегоричних приповедака, с друге стране. У раду су најпре разматрани релевантни друштвени и културолошки механизми који стоје у основи стварања митских/епских аутостереотипа, као базичних претпоставки за овај вид националних идентификација. Ова разматрања конкретизована су анализом епских и митских основа српског националног карактера, заснованих на увидима истраживања водећих аутора прве половине двадесетог века – Слободана Јовановића, Јована Цвијића, Милоша Ђурића и Владимира Дворниковића. Резултати анализе потврђују тезу о усменом, епском карактеру првобитних конституентна српског националног карактера (народне песме, косовски мит и Његошева дела). Показано је на који начин су основна етичка начела, вредности и образци мишљења, осећања и понашања садржани у епс-

ким и митским усменим предлошцима транспоновани у националну карактерологију Срба. Образложена је трајност митских/епских исходишта националних идентификација, насупрот променљивости националних идеологија. У том контексту, спецификовани су и примерима илустровани механизми посредством којих сатира деконструира стереотипне представе о властитом народу, које иначе ретко постају предмет преиспитивања. Тиме је потврђена кључна друштвена улога сатире као критичко-корективног елемента у систему националних идентификација, али и као носиоца потенцијала за реафирмацију базичних вредносних оријентира садржаних у епским и митским исходиштима српског националног идентитета.

Кључне речи: национални идентитет, национални аутостереотипи, сатира, косовски мит, Марко Краљевић.

Свака национална заједница као у огледалу тражи ону слику себе из митске и историјске прошлости коју може да идентификује као почетак или врхунац нечега што се сматра њеним вредним достигнућем, досегом њене историје, традиције, културе, демократије; некакав образац идеалитета који би могао бити оријентациона тачка идентитета њених припадника. Као важнији продукти оваквих националних трагања настају аутостереотипи, које одржава, чува и богати „култура сећања“ сваког народа, а развијају и актуелизују дискурси националног самопоимања.

Својим механизмима селекције и преиначавања историјских, епских и митолошких садржаја, култура сећања¹⁾ сваког народа пружа његовим припадницима обрасце колективне идентификације. Елементи националних митова, историјске и епске реминисценције представљају „материјал“ за изградњу интегративних аутостереотипа²⁾ заједнице. Пребликовани у јавне дискурсе колективног самопоимања у складу са значењским акцентима које добијају зависно од идеолошког/политичког садржаја, они бивају

1) О важности критичке културе сећања видети у Раденовић, С., „Национални идентитет, етницитет, (критичка) култура сећања“, *Филозофија и друштво*, 31 (3), 2006, 221-237.

2) Етнички аутостереотип, у форми збирног карактерисања нације, митске реминисценције и „мапирања“ националног простора и времена, које је Гордана Ђерић издвојила као три облика наратива којима се изражавају, језички конструишу колективна уверења и самопоимања, представља важно теоријско полазиште истраживања у овом раду. (*Пр(а)во лице множине*, Институт за филозофију и друштвену историју, Београд, 2005)

сведени на име, симбол, слику, постајући применљиви клише, језички стереотип, референца и аргументација истовремено. Тек у тој форми епски и митски елементи постају саставни део друштвено-историјских конструкта националног идентитета. Схватања националног идентитета идеолошки су условљена и мењају се. Како је још Слободан Јовановић тврдио, „национална идеологија је историјски променљива, „на место једног схватања националног карактера долази друго, које обично почиње критиком оног старијег схватања“.³⁾ Трајнија основа српског националног карактера по њему су управо његова исходишта садржана у народним веровањима, епском и митско памћењу народа, дакле, оно што и данас сматрамо важним елементима националних идентификација.

Саморазумевање нације динамички је процес, програмиран до извесне мере средствима њене културе (вредности, веровања, митови, историјско памћење), али и подложен редефинисању путем нових стереотипа и дискурса националне репрезентације.

Општепозната и општеприхваћена је чињеница да су европски народи, у већини случајева, свој национални идентитет стварали у периоду романтизма. Настајање националних држава пратили су процеси стварања националних идеологија, кодификовања традиције и планске, интелектуалне изградње националних идентитета. Водећу улогу у тим процесима „замишљања нације“ (Б. Андерсон) имала је интелектуална елита.⁴⁾ Националне идеологије утемељиване су симболичко-митолошки на романтичко-књижевној визији националне историје и „националног бића“. Уз заједнички језик, религију, обичаје, историјску прошлост, територију, национална митологија је, као саставни део заједничке традиционалне културе, имала великог значаја у процесима симболичког конструисања просторно-временских међа и културних разлика „замишљене заједнице“ нације.⁵⁾

3) Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 543.

4) Нације су замишљене заједнице јер њихове припаднике не повезује међусобно познанство, већ систем представа о њиховом заједништву који живи у сваком од њих. „Нације (...) представљају реалне феномене чија се производња врши на имажинрном плану“ Андерсон, Бендикт, *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998, стр. 18.

5) „Концепт субјективног замишљања као основе националних идентификација Бендикт Андерсон је продубљивањем културних корена национализма поставио у само средиште разумевања феномена нације и националног идентитета.“ (Пешић, М, „Национални идентитет између континуитета и променљивости“, *Српска политичка мисао*, 3/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, 103-132, стр. 105)

„Српски национални карактер”, као својеврсни идеолошко-културолошки и литерарни конструкт, постао је предмет научног проучавања још у времену његовог конституисања. Проучаваоци и истовремени творци националног идентитета настојали су да га (ре)конструишу тумачењем народне културе, односно усмене књижевности и водећих националних митова. Овоме супротан, али комплементаран приступ, незаобилазан у истраживању образаца колективне самоидентификације свакако је и деконструкција основних тачака друштвено-историјских наратива који стоје у основи националног идентитета; раздвајање конструкта од актуелних чињеница, давање наличја датих образаца идентификације. Са оваквих позиција деветнаестовековна сатиричка књижевност приступала је тумачењу ондашњих националних идентификација. Конкретније, реч је о фокусирању раскорака између аутостереотипа⁶⁾ с једне стране, и сатирички третираних актуелних пракси, фактичких одлика припадника нације, с друге стране.

О ЕПСКИМ ОСНОВАМА КОНСТРУКТА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Представе које сваки народ има о свом карактеру, својим вредностима, идеалима, историјској судбини и њеним перспективама, како је истакао још Слободан Јовановић, произлазе превасходно из народних предања, чији елементи, бивајући касније преобликовани и транспоновани у идеолошке садржаје разних врста, било да су у питању књижевна, научна или политичка тумачења народног самопоимања, улазе у основу онога што данас називамо конструкт националног идентитета.

Тачне или не, идеје које народ има о себи, бар донекле, утичу на његове одлике и деловање, па стога проучавање тих идеја доприноси њихово потпунијем разумевању. Ове идеје Јовановића је сматрао „тумачима народне самосвести” и „градитељима националне идеологије”.⁷⁾ Стожерна неимарска фигура српске националне идеологије Вук Караџић постулирао је и вишеструко развијао

---

6) (Ауто)стереотипи имају важну улогу у јачању друштвене кохезије; означавајући границу између припадника и оних који то нису, они омогућавају идентификацију (са нацијом или државом) те тако представљају важне чиниоце грађења како индивидуалног тако и социјалног/националног идентитета. Опширније у Рог, К, *Слике у главама*, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 256-284.

7) Слободан Јовановић, нав. дело, стр. 543.

у пракси идеју о испољавању националног карактера у народним умотворинама. Скупљајући их, објављујући и тумачећи, Вук је српску интелигенцију упућивао у тумачење српског националног карактера.⁸⁾ Стога је разумљиво то што је Јовановић првобитним покретачима промишљања српског националног карактера сматрао народне песме и косовски мит. Уз њих, аутор је и Његошева дела⁹⁾ видео као темељне литерарне творевине српске националне идеологије.

Изворно романтичка конструкција српског националног идентитета епска је по свом карактеру. Ову тезу налазимо у делима бројних истраживача српске традиције и српског колективног менталитета. Пођимо најпре од „динарски типа“ – репрезента оног најбољег што је изнедрио епски патријархални свет на овим просторима – једног водећих резултата Цвијићевих антропогеографских и етнопсихолошких истраживања психичких особина Јужних Словена. Динарац је за Цвијића градитељ српске историје и државе, носилац српског слободарског духа, напретка и стваралаштва, укратко сматрао га је „творцем највећих националних вредности,¹⁰⁾ а сличан став преовладавао је у читавој нашој друштвеној мисли XIX и XX века.¹¹⁾

Српски национални идентитет конструисан је током 19. века на основама историјског сећања, фолклорно-митских елемената и духовних садржаја народних умотворина, са акцентом на епским народним песмама, које су изнедриле етичке норме, вредности и

8) Како Јовановић наводи, етички елементи у народним песмама носили су обележја различитих историјских раздобља и друштвених средина, од мистичног монашког маштања о Божијем царству, преко феудалних појмова о витешкој части и аристократске човечности јачег према слабијем. Након пропасти српске средњовековне државе, развијан је косовски мит, који, према народном предању, није био само српски пораз већ и грех неслоге који је требало окајати. Читаоци Вукових збирки „састављали су из тих разнородних елемената једну општу представу о Србима као једном херојском народу у кога је јунаштво било оплемењено правдољубивошћу“ (С. Јовановић, нав. дело, стр. 547-548)

9) По Јовановићу, Његошева трагична визија српске историје, са заветном мишљу о нужности саможртвујућег скидања клетве због неслоге, поновним буђењем јунаштва Милоша Обилића, призива косовски мит у контексту истраге потурица.

10) Деретић, Ј. *Историја српске књижевности*, Sezam book, Београд, 2007, стр. 860.

11) Према Цвијићу, динарац је „осећајни, остеливи, занесени и понесени човек, који највише не само на Балкану полаже на свој образ, част, понос, тражи правду, и „Божју правду“, гуди уз гусле и ајначи се, мушки и јуначан, од одушевљења и елана, који се борио и жртвовало и појединачно и у масама, за слободу, за правду, да освети Косово. (Цвијић, Ј. *Говори и чланци* (Сабрана дела, књ. 3), САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 257)

образце мишљења, понашања и осећања. Милош Ђурић¹²⁾ тврдио је, позивајући се на увиде Јована Цвијића,¹³⁾ да је на ретко који народ његова епска поезија имала тако позитивног утицаја као на наш. Кроз народне песме, сматра он, наш народ излучио је из свог косовског живота једну суптилну психологију људске душе, уз бројне и велике животне мудрости, достојне светског културног пантеона.¹⁴⁾

Базична идеја „видовданске идеологије”, која одржава, изнова подстиче и развија „националне вере” свих подјармљених, јесте идеја о непоробљивости душе једног народа, упркос чињеници поробљености његовог тела. Ова велика идеја, по Ђурићу, генерисала је у људима веру у коначну победу видовданске мисли над пролазном силом турског освајача, као и спремност на подређивање себе вишим циљевима, ради којих „живот лични мора да буде имовина народна“.¹⁵⁾ Косовска епика пружала је, стога, „етичко-голготска начела живота и жртвовања живота за заједницу и потомство”,¹⁶⁾ постајући тако отелотворење културне вредности нашег народа, „народне душе, народне воље и народног духа.”¹⁷⁾

Иако га одликује некритичност и некохерентност, Ђурићево дело значајно је овде пре свега као парадигматичан пример покушаја теоријске реконструкције етичких начела и духовних својстава нашег народа на основу тумачења епског усменог стваралаштва. Пример систематичнијег апстраховања моралних норми, вредности и карактерних својстава „епског човека“ наших простора јесте обимна студија Владимира Дворниковића „Карактерологија Југословена“ (1939). Откривајући у „душевној конституцији нашег

---

12) Ђурић, М. *Видовданска етика*, Загреб; Издање Српског академског друштва Његош, Фототипско издање, Просвета, Ниш, 1988, стр. 25.

13) Србе динарце по Цвијићу одликује и дубока везаност за претке, славну владарску лозу, јунаке и велике „хајдучке патнике“, а нарочито косовске јунаке. “ (Цвијић, Ј., нав. дело, стр. 260).

14) Теоријску реконструкцију те видовданске мудрости, филозофије и „идеологије национализма”, односно онога што је по њему представљало основу епског идентитета, Ђурић је пружио у свом делу „Видовданска етика”; Ђурић, М., нав. дело, стр. 26.

15) Ђурић, М, нав. дело, стр. 54.

16) Жунић, Д., *Национализам и књижевност: српска књижевност 1985-1995*. Open Society Institute. Budapest: Higher Education Support Programme. www.osi.hu/hesp.preuzeto15.7.2017. ca <https://www.scribd.com/document/234150709/Nacionalizam-i-Knjizevnost-Dragan-C5%BDuni%C4%87>, 1999, стр. 29.

17) Милош Ђурић, нав. дело, стр. 54.

човека” „епског патријархалца”, „југословенског динарца”¹⁸⁾, као посебан, „расни душевни тип”, Владимир Дворниковић пружио је критичко истраживање епског идентитета. По аутору, за народ који ју је стварао, епика није била само књижевни род, облик песничке творевине, већ „израз једног целог, засебног света и епског човека у том свету и животу“.¹⁹⁾ Реч је о специфичном „душевном свету“, епском осећању живота и поезије, својеврсном „душевном типу који долази до изражаја у епском друштвеном миљеу, на културном степену епског патријархализма“.²⁰⁾

Дворниковић је имао на уму средњовековну слику света, очувану у народној поезији немањићког периода, и народ који је своју културу примарно центрирао око косовског мита, односно косовског епског циклуса; око циклуса о Краљевићу Марку и око хајдучко-ускочког циклуса песама. У читању „Косовијаде“ Дворниковић апострофира, у заносу сличном Ђурићевом, „пример и узор Христијаде“, односно хришћанску идеју о примарности очувања душе у односу на живот, оживљену у херојском лику цара Лазара. Он се, по узору на Исуса Христа, спрема да „положи живот за идеју која једино помоћу те жртве може да победи“.²¹⁾

Пишући о песмама посвећеним Марку Краљевићу, Дворниковић, међутим, заузима извесну критичку дистанцу према крајње противречном миту о највећем српском средњовековном јунаку. Уз навођење стихова из песама као примера за сваки пар издвојених противречних карактерних својстава, аутор је Марка Краљевића приказао у пуном психолошком рељефу који разбија границе не само витешког кодекса већ и прописе нашег патријархално-херојског морала. На бруталност свог историјског удеса „народ је одговорио својим рогобатним Марком“.²²⁾

По Дворниковићевом мишљењу наш усмени еп одликује „широка духовна репрезентативност“, јер његов идејни и етички ок-

18) Мада је Дворниковић, као и Ђурић, у складу са тада владајућом идеологијом југословенства писао о југословенском карактеру, неспорно је да се епске карактерне одлике које је истраживао односе на Србе.

19) Владимир Дворниковић, В. *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд, Ниш, 1990, стр. 532.

20) Исто, стр. 533.

21) Исто, стр. 538.

22) „Марково чојство и јунаштво, племенштина и правично витештво на једној, као и на лице свирепе освете, пустиг разбоја па и крвавог садизма на другој страни, израсло је једнако из психе једног поробљеног народа. Народ је био разапет, и раја и јунак у исто време; разапет је био и његов Марко.“ (Дворниковић, нав. дело, стр. 545)

вир „обухвата читав душевни свет средине у којој је поникао,²³⁾ националне идеале, религиозне идеје, као и друштвени морал, етику човечности, филозофију живота.²⁴⁾ Осим тога, одликује га и велики „духовно-културни потенцијал“, будући да је наше еписко стваралаштво неисцрпан извор песничких и филозофских вредности. Сходно томе, Дворниковић га сматра нарочитим постаментом грађења самоникле националне културе, која настаје на „унутрашњим вредностима и развојним могућностима еписког света“, али не у њему.²⁵⁾

У директној је вези са тезом наредног дела овог рада стоји Дворниковићев увид да враћање епу и епиској култури у свим додашњим духовним покретима није увек било срећно и успешно, мада је увек било тражено и жељено. Разлог томе лежи у инстинктивном осећању нашег човека да су његове најбоље духовне снаге оваплоћене управо у свету епископских духовних вредности. Међутим, „модерни живот не даје више маха епископском јуначком индивидуализму и епископској стваралачкој фантазији“, будући да више нема „историјске и социјалне подлоге јуначког епа.“²⁶⁾ Стога је његово опадање логична последица друштвеноисторијских промена.

САТИРИЧКО ВИЂЕЊЕ РАСКОРАКА ИЗМЕЂУ ЕПСКИХ СТЕРЕОТИПА И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА ДЕВЕТНАЕСТОВЕКОВНОГ СРБИНА

Као увод у тему овог дела рада, осврнућемо се на Скерлићево тумачење романтичарских стереотипа, као, до извесне мере, релативитујућу перспективу гледања на до сада речено о епископским, романтичким основама српског националног идентитета. Издвајајући карактеристике „романтичарског духа“, Скерлић је уочио да се „политичке представе и веровања српског романтизма свODE на

---

23) Из епископске форме „проговара балкански хероизирани Југословен, са траговима старе словенске осећајности, али и са мушким ставом борбености и свим оним што је с тиме психички повезано: гордом колериком, и надасве човечјим поносом, и великом љубављу за правду и слободу. Дворниковић, нав. дело, стр. 580.

24) Исто, стр. 578-579.

25) Исто, стр. 579.

26) Исто, стр. 575.

ограничен број општих места²⁷⁾ Њихов репертоар чине „култови“ чији су „идоли“: српство, прост народ, чисти Србин, историјска прошлост, гусле, народна поезија, народни обичаји, отаџбина, хајдуци, Косово. Сви они проистичу из средињег култа народности, обожавања нације схваћене као „онтичка заједница прожета јединственим и непроменљивим духом“²⁸⁾

Проблематичност ових „култова“ Скерлић је исправно видео у неодвојивости српског романтичарског идолопоклонства од хипертрофираног негативног квалификовања „непријатеља“, којим се сматра све оно што је у супротности са „идолима“. Тако аутор издваја и репертоар „анти-идола“ српског романтизма, односно антиподне појмове, успостављајући опозитне парове појмова/представа.²⁹⁾ Мишљење у категоријама ригидних дихотомија увек је пут у једностраности и застањивање, као што је то и ограничавање колективног самопоимања на самодопадљиве представе о себи, изграђене на аутоматском усвајању епских аутостереотипа. Стога је сатиричка перспектива која демаскира митоманску некритичност оваквог мишљења о себи вишеструко корисна у сваком друштву, будући да без самокритичких увида, нема ни могућности за напредак нације.

Средишњи део овог дела рада представља тумачење Домановићевих сатиричних алегорија: *Марко Краљевић по други пут међу Србима* и *Размишљања једног обичног српског вола*. Митске реминисценције везане за косовски мит, Марка Краљевића и уопште јуначке претке у овим приповеткама представљају основу за критичку деконструкцију деветнаестовековних српских аутостереотипа. Оне су ту употребљене као средство сатиричких књижевних демаскирања негативних појава у ондашњем друштвеном карактеру. Ни у једном случају није било на делу изругивање самим херојским идеалима и епско-митолошкој иконографији, већ је пре свега била реч о њиховој неадекватној употреби, инструментализацији, малограђанској вулгаризацији и деградацији. Историјско-митолошки симболи оживљавани су у савремености, и/или контрастирани ак-

27) Иван Чоловић, *Политика симбола: огледи о српској антропологији*, Радио Б92, Београд, 1997, стр. 97.

28) Исто

29) „Наспрам Српства стоји шићарцијска Европа“; „наспрам Словена трули Запад“; „наспрам свежје српске културе плеснива западна цивилизација“; „наспрам старе славе беда садашњости“; „наспрам Србенда готовани“; „наспрам горских хајдука варошки трговци“ (Чоловић, И., нав. дело, стр. 97).

туелној ситуацији, како друштвеној тако и духовној – менталитету обезличених малограђана и ситних шићарџија, окренутих искључиво властитом добру, али увек спремних да посегну за херојском прошлошћу онда када треба увеличати представу о себи.

Подједнако је била важна и њихова експлоатација од стране власти, која је херојске идеале изокретала, како би њиховом злоупотребом морално легитимисала ропско потчињавање грађана, као у приповеткама *Данга и Страдија*. У складу с тим грађани су приказивани обезличени, као припадници послушне масе. У горенаведеним приповеткама, нема ниједног имена грађанина. Они су означени професијама, као „механџија“, „пандур“, „начелник“, „чиновник“ или материјалним статусом „сиромашни сељак“ и „имућни сељак“. У овом раду, међутим, фокус је пре свега на разобличавању раскорака између тада актуелних аутостереотипа, заснованих на епском митолошком комплексу о родољубивој и херојској традицији Срба, и сатиричког виђења фактичког одсуства родољубља, хероизма и националних идеала код Срба, у тада актуелним друштвеним и политичким приликама.

Образујући се као антитезе ономе што представља вредности хоризонт традиције и историјске прошлости, конститутивне за српски национални идентитет, сатиричке пројекције ондашњег друштвеног карактера Срба биле су утолико ефектније уколико је тај контраст с разорнијим сарказмом откривао „како се лако и дефинитивно чиниоци слободарске епске традиције промећу у празну фразеологију којом се успешно прикрива ропска и опустошена историјска и психолошка збиља“.³⁰⁾

Посматране у целини, Домановићеве сатиричке књижевне пројекције друштвене стварности Србије на измаку деветнаестог века испуњене су сликама свеопштег духовног мртвила, одсуства елементарне свести о људским вредностима и потпуне моралне атрофије. На контрастној позадини традиционалног, епског/јуначког кодекса вредности приповеда се о поразној, ропској стварности грађана Србије притешњеној деспотским режимом последњег Обреновића. Овај поступак у приповеци *Марко Краљевић по други пут међу Србима* представља доминантни принцип грађења сатиричке пројекције менталитета ондашњег Србина.

---

30) Љубиша Јеремић, „Универзални значај Домановићеве сатире“, С. Велмар-Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић*, САНУ, Београд, 2009, стр. 30.

Приповетка *Марко Краљевић по други пут међу Србима* (1901) заснована је на поступку својственом контекстуалној дистопији којим се легендарни лик деконтекстуализује и смешта у нове околности. „Ситуациона гротеска“³¹⁾, која настаје пребацавањем јунака из средњовековног света у савремени, односно његовим незграпним функционисањем у новом свету, има за циљ инсценирање распада мита. Тако се уз савременост, кроз сукоб са њом, проблематичном показује и легендарна херојска прошлост, али само зато да би још више била потцртана негативност прве.

Највећи српски митски/епски херој, Марко Краљевић, враћа се међу савремене Србе, а разлог за његово „устајање из гроба“ јесте упорно зазивање јунака да се дигне и врати међу своје сународнике, како би одбранио и осветио „тужно Косово“. Оно што јунак затиче у Србији у потпуној је супротности са његовим очекивањима, његовом природом и смислом повратка међу живе.

Дубоки несклад између јунака и српске средине коју је затекао нужно је водио у неспоразум и сукоб са њом. Након убиства велосипедисте на друму, почињеног услед неспоразума, јер је Марко мислио да га напада чудовиште, на њега креће полиција, а потом и војска наоружана топовима и, пошто је коначно савладан, бива окован, осуђен на десет година затвора и утамничен.

Током робије, Марко Краљевић се мења, оронуо физички он се урушава и изнутра и поступно деградира. По изласку из затвора, покушава да нађе Србе који су га зазивали и схвати смисао свог доласка на земљу, али нико од оних са којима се сусрео није имао времена да се посвети ни причи о Косову а камоли Марковом јуначком подухвату. На селу су људи журили на њиву, а у граду у канцеларију. Пре коначног слома, разочарани јунак још једном ће се понадати да је нашао оне који су га зазивали. Реч је о „патриотском збору“ на којем је чуо управо оне исте фразе којима је зазиван да се врати међу Србе. То, међутим, како је сазнао од главног говорника, и није био прави позив, већ реторичка фигура, те тако Марко коначно схвата да је на овом свету потпуно сувишан. Морајући од нечега да живи, он се, на подсмех свом некадашњем идентитету, прихвата пандурске службе, али пошто је ускоро дошао у сукоб са претпостављеним, бива затворен у лудницу, а убрзо потом, потпуно сломљен напушта овај свет.

31) Тодоровић, Никола, „Дистопијски елементи прозе Радоја Домановића“, Велмар-Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић*, САНУ, Београд, 2009, стр. 229.

Марко Краљевић по други пут међу Србима прича је о „сукобу херојичког и антихеројичког, епског и малограђанског света, између две свести и две визије света“.³²⁾ Позиција епске прошлости и херојске традиције, као израз „заветне мисли“ и вековних српских тежњи за националним ослобођењем, супротстављена је нехеројским, паланачким узусима, одређујућим за ондашњу српску друштвену стварност, притешњену бирократским поретком и духом малограђанске ограничености и ускогрудости. Из сукоба легендарне херојске прошлости и „ситне“, бирократизоване, хиперпрагматичне савремености, легенда излази поражена, деградирана и обесмишљена, а савремена стварност открива се у свој њеној поразној духовној опустошности. Сатирички и хумористички елементи настају управо као последица директног сучељавања двеју горенаведених позиција.

Овако мрачна сатиричка књижевна пројекција ондашње српске савремености имала је за циљ суочавање Домановићевих савременика са њиховом погубном митоманском представом о себи, разобличавање онога што су сматрали неупитном компонентом свог националног идентитета, односно показивање тога колико је идентификовање са херојским фигурама традиције продукт њихове илузије о себи.

Иако је Марко управо онакав каквим су га замишљали и заживали, његова појава изазива у Србима безумни страх, што представља својеврсни комични парадокс сатиричког смисла. Сељаци пред механом кад „сагледаше срдита Марка, дрекнуше од страха и „прснуше куд који“³³⁾, а исто се поновило и у сусрету с радницима у пољу. На Маркову изјаву да је дошао „да освети Косово и да убије султана турског“, маханција запада у панику и пријављује га због „проношења обеспокојавајућих гласова о убиству султанову“, што је одмах јављено и министарству. Вест да се повампирио Краљевић Марко проширила се брзо у народу, „те се од те страхоте поплаше и полицајци и жандарми, па и сами војници“³⁴⁾ Пренераженост и

32) Димитрије Вученов, Д., *Домановићева сатира као приповетка*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983, стр. 50.

33) Домановић, Р. *Сабрана дела* (књ. I-III). Просвета, Београд, 1964, стр. 142.

34) Врхунац сатиричне комике страха који Марко изазива представља реакција среског капетана као високог органа власти. Иако је јунак био окован у ланце, а уз капетана је стајало мноштво пандура са запегим пиштољима, овај „дркће као у грозници; избечио очи, па не може да проговори“. Кад је Марко проговорио својом „гласином“, капетан се стресао и од страха испустио перо, пандури су устукнули а светина „заглавила врата“ бежећи. (Домановић, Р, нав. дело, стр. 145, 149)

страх који прате сваки сусрет људи с Краљевићем Марком, чак и оних који би требало да буду неустрашиви по природи свог посла, у првом делу приче, као и потпуна незаинтересованост за његову родољубиву мисију изван реторских зазивања у другом делу приче, пружају убедљиву слику фактичког односа ондашњих Срба према националном интересу, историјској и митској прошлости. Током развијања фабуле приповетке, легенда се поступно разара, одузима јој се једно по једно битно својство, да би се на крају стигло до сатиричног оповргавања базичне идеје легенде о српском хероју „да је у херојском подвигу садржана највиша национална, друштвена, морална и људска вредност“.³⁵⁾

Замисао снижавања узвишеног епског хероја у нехеројским временима, његовог деградирања до нивоа пандура орвеловска је у својој бити, како примећује Тодоровић.³⁶⁾ Разарање легендарног идентитета епског јунака почиње већ појавом велосипедисте на друму, којег Марко Краљевић убија услед неспоразума, погрешно тумачећи бицикл као чудовиште. Упустивши се у „бој“ са њим, Марко у маниру епских окршаја, одсеца противнику главу и ставља себи у зобницу. Ова јунакова застрашујућа суровост у епској народној поезији представљала је опште место у опису понашања мегданција, али је у стварном свету добила значење монструозног злочина.

Јунаков трагикомични неспоразум са савременим светом у приповеци је понављан у варијацијама ситуација. На том неспоразуму је и изграђена сатиричка пројекција ондашњег односа Срба према националним идеалима и култу херојске прошлости. У судуру са тадашњом друштвеном стварношћу митска прошлост открива се као гротескна и деградирана. У почетку је Марко Краљевић потпуно у својој епској улози неустрашивог и непобедивог јунака, а већ након његовог савладавања и стављања у окове почиње постепено да се мења, физички и психички, све до његове коначне дехероизације.³⁷⁾

35) Димитрије Вученов, нав. дело, стр. 48.

36) Никола Тодоровић, нав. дело, стр. 228.

37) Почео се сушити и венути, на њему су висиле хаљине као да нису његове, постао је као биљка. Персифлажа епског јунака наставља се чином продавања Марковог одела, оружја и Шарца, како би подмирио судске трошкове. Оронули и смршали Шарац вукао је трамвај од јутра до мрака, док га није купио баштованица да му окреће долап. Марка су на робији ошишали, обријали и оковали у тешке окове. „Из почетка је викао, љутио се, претио; али се постепено свикне и преда судбини“. Та нова судбина значила је учење корисним пословима. „Носио је воду, заливао баште и плевио лук, а доцније

Током саслушања, легенда долази у судар са бирократским светом, а Марков епски говор са бирократским флоскулама полицијских писара и иследитеља. Овом и сродним говорним ситуацијама остварује се сатиричко пародирање епског језика/стила, патоса и стереотипа понашања епскога јунака. Смисао и вредност пародираног предања и епске песме остају очувани, јер се Домановић „њима служи као формом склапајући гротеску“³⁸⁾, која сатирички упућује на стварност у којој су епске вредности постале неодрживе. Епска патетика је смешна, упоређена са бирократским говорним ступидностима“.³⁹⁾ На крају приповетке, прихватајући службу пандура како би преживео, Марко почиње да говори језиком чиновника.

Током суђења и изрицања пресуде, која је од смртне казне, логиком ироније, због Маркових заслуга за српство, преиначена у десет година робије, нестаје његов ореол епског јунака и он постаје обични поданик и осуђеник. Пренеражен тиме шта је дочекао да доживи од свог народа, утамничени Марко често би у очајању јекнуо да му је то „горе од проклете азачке тамнице“⁴⁰⁾ Ова појединост представља снажну осуду Срба који су се толико изменили у односу на своје претке да су постали већи злотвори према свом највећем јунаку и заштитнику него што су то били српски тлачитељи из прошлости.

Након епског дела Марковог боравка на земљи, који је окончан његовим одласком на робију, следи његово даље разочаравање и унижење, по изласку на слободу. Прво отржењење настаје онда када у разговорима са сељацима Марко сазнаје шта они мисле о његовом позиву на освећивање Косова. Сиромашни сељак позвао би га у шали да му помогне да окопа кукуруз, а на помен Косова каже: „Море, ћути, брате слатки, како те Косово снашло! Немам кад да одем у чаршију да купим соли и опанке деци. А, да видиш, нема се ни се су чим купити“.⁴¹⁾ На Марково подсећање да је на Ко-

---

почне учити да прави бритвице, четке, кудеље и вазда других ствари.“ (Домановић, нав. дело, стр. 148, 153)

38) Снежана Самарџија, нав. дело, стр. 122.

39) Током приповетке, Марков начин говора прилагођава се средини, од епског говора постаје свакодневни и тако прати промену јунаковог положаја и идентитета, истичући његову дехеројизацију. Све је мањи удео стихова и познатих говорних обрта из народне епске песме у његовом говору, док на крају јунак не почне да се изражава баналном свакодневном фразом.“ (Радован Вучковић, *Модерна проза: крај XIX и почетак XX века*, Просвета, Београд, 1990, стр. 204)

40) Исто, стр. 152.

сову пропало наше царство, сељак излива бујицу незадовољства: „Пропао сам и ја, мој брате, горе не може бити. Видиш да идем бос?!... А док ме стигне плаћање пореза, нећу знати ни како ми је име, а јадно ти ми Косово!“⁴¹⁾

Имућни сељак fino би дочекао Марка, „дао му доста вина да пије и испратио би га лепо“, док на помен Косова негодује: „Какво Косово на ове оскудне године?! Кошта то много! Велики је то трошак, мој брате!“⁴²⁾

У Београду се Марко сусреће са свеопштом журбом. Чиновници журе у канцеларију, трговци трговачким послом, а радници за својим радом. Лепо обучени господин зазира од Марка због његовог лошег одела, на његов поздрав одговара учтиво и дистанцирано, изговарајући се журбом у канцеларију, као и неколицина других пролазника којима се обратио. Ауторски коментар дат из Маркове идеолошке тачке гледишта, сатирички сажима виђење савремених Срба и њихових приоритета: „Кога год види, жури у канцеларију. Косово баш нико и не помиње. Наравно, канцеларија је преча од Косова. Марко постаде, поред све јачине својих живаца, нервозан на ту проклету канцеларију која, по његовом мишљењу, тако с успехом конкурише Косову“⁴³⁾

Како би разорио и последњу Маркову илузију о његовој мисији међу Србима, односно о њиховој спремности на родољубиви подвиг, Домановић развија нову ситуацију патриотског збора. Посредством гротескних хиперболичних сцена и слика, сатирички се демаскира несклад између помпезно изражене преке потребе за Марковим присуством и реакција безумног страха на његову стварну појаву.

Сцена гротескне буквализације говорникове фразе о потреби Срба за Марковом мишицом завршава трагикомичним објашњењем да се то само тако каже, што представља поенту снажног сатиричког набоја.⁴⁴⁾ Чувши да га говорник тражи, Марко у родољубивом заносу, „крвав до очију, страшна погледа ђипи и са стегнутим песницама, дигнутим више главе јурну говорнику као разјарени

41) Радоје Домановић, нав. дело, стр. 155.

42) Радоје Домановић, нав. дело стр. 156.

43) Исто, стр. 157.

44) Говорник на патриотском збору два пута ће изговорити готово идентичну реченицу коју је Марко већ чуо и од средског начелника када је објаснио зашто се вратио на земљу. „Е, брате, баш си лудо урадио! (...) – Ама, то песме певају, брате слатки! То се само тако каже!“ (Домановић, нав. дело, стр. 162)

лав“, на шта овај од страха „паде као свећа“.⁴⁵⁾ Марко у чуду констатује: „Ти си лепо говорио и велиш да Србима треба Маркова десница, а ја сам главом Краљевић Марко, па ти се само јавих; но ти се препануо“.⁴⁶⁾ Разумевши фигуративни језик као стваран, Марко Краљевић је својим наступом потцртао разлику између двеју епоха, између епске песме и стварности. Тиме је Домановић експлицитно показао размере јаза између српских псеудопатриотских поза и епског, херојско-ратничког етоса, са којим савремени Срби више нису имали никаквих стварних веза.

Упркос потпуном унижењу, које је херојски лик доживео при свом повратку међу Србе, вредности које оличава остале су у причи недирнуте. „Израстајући кроз судар са свакодневицом у сопствену пародијску негацију“⁴⁷⁾ лик Марка Краљевића ипак задржава своја битна обележја.⁴⁸⁾ У Домановићевим сатиричким пројекцијама прилика у савременој Србији, као стања свеопште деградације, „спој јуначке и етичке компоненте, својствен сваком усменом роду“⁴⁹⁾ био је идеално полазиште за демаскирање њиховог несклада са негативним странама савременог српског менталитета.

Негативни смисао о непоправљивом кварењу српског човека, у потпуности недостојног својих предака, носи и оквирна прича приповетке о разговору Марка и бога, у којем бог одговара јунака од мисије унапред осуђене на пропаст. Иако хуморно интониран, овај разговор упућује на спознају да су Срби толико безнадежно застранили да им више не може помоћи ни добронамерни бог, а ни највећи епски јунак спреман на подвиг. Што је још важније, коначни суд Марка Краљевића о Србима, након свега што је од њих доживео, одриче постојање везе између митских, херојских предака и савременог покољења. „Боже ми прости, али ми се чини да и нису моји потомци, иако мене певају, него да су потомци оног нашег Суље Цицанина“⁵⁰⁾ Такви какви су постали, они више пристају уз пандурски сој који оличава Суља Циганин, него уз херојске

---

45) Исто, стр. 160.

46) Исто, стр. 162.

47) Снежана Самарџија, „Дело Радоја Домановића и усмена традиција“, С. Велмар-Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић*, Београд: САНУ, 2009, стр. 122.

48) Марко остаје неприлагођен чак и након коначне деградације коју је представљало његово ступање у пандурску службу, све до краја боравка на овом свету.

49) Снежана Самарџија, нав. дело, стр. 111.

50) Радоје Домановић, нав. дело, стр. 167.

претке. Горка поента ове осуде садржана је у Марковом коначном закључку да би чак и Суљо „међу Србима био најгори пандур“.⁵¹⁾

У приповеци *Размишљање једног обичног српског вола* (1902) актери су животиње и људи у замењеним улогама. Посредством овакве замене улога, Домановић се, полазећи од свифтовског опорављања опште представе о човеку као вишем бићу у односу на животиње, сатирички обрушава на савремене Србе, који се у прици показују духовно и морално инфериорним у односу на волове.

Домановић је причу о мудрим животињама водио у правцу развијања протеста разумног и честитог вола Сивоње против ондашњих српских мана и слабости, лицемерја и митоманских самообмана у поимању себе. Међу њима су посебно истакнуте оне везане за родољубље, храброст и личну вредност које су ондашњи Срби присвајали од својих херојских предака, немајући никаквих личних заслуга.

Замењујући позиције несвесног, себичног, порочног и неморалног господара (сељака) и његовог интелигентног и честитог вола, Домановић је ову поставку обогатио успостављањем ироничног паралелизма између људске и воловске врсте, посредством Сивоњине приче о свом пореклу, херојској прошлости његових предака, родољубивим жртвама, слободарском духу, вери и заслугама за добробит отаџбине.

За проблем сатиричких пројекција српског националног идентитета којим се овде бавимо важно је то што теме, које је во претресао, промишљајући у стварности неутемељени српски национални понос, управо представљају основне сачиниоце националног идентитета.

Српско разметање националним поносом и родољубљем, које било у потпуном нескладу са оним што је Сивоња видео као нашање људи, навело га је да од муке, односно бола почне да размишља. „Пролазе мимо њега људи, Срби, поносни на своју светлу прошлост, своје име, а тај понос се оличава на њиховом крутом држању и ходу“.⁵²⁾ Срби „дижу главе с надувеном гордошћу и с презрењем“, гледају на воловску врсту као нижу, поносећи се својим пореклом и отаџбином, као да су они заслужни за то „што им је

---

51) Исто

52) Радоје Домановић, нав. дело, стр. 306.

милостива судбина доделила да се роде овде у Србији.⁵³⁾ Како истиче Сивоња, уводећи у причање горепоменуто иронијску паралелу између људске и воловске врсте, човек треба личним залагањем да заслужи право на ту врсту поноса. „Па и мене је мајка отелила овде у Србији, и не само да је ово отаџбина моја и оца мога, већ су и моји стари као и њихови, сви заједно прешли у ове крајеве још из старе словенске постојбине. Па нико од нас волова не осећаше понос због тога, већ смо се ми увек поносили тиме ко више терета узбрдо може повући.“⁵⁴⁾

Са теме порекла, прелази се потом на тему херојске прошлости. И ту је аргумент критике ондашњих Срба истоврсан с претходним и односи се на својатање предачких заслуга. Не оспоравајући ни у једном тренутку „културу сећања“ као важну претпоставку националне идентификације, Домановић само жели да је одвоји од оног што представља њену савремену, дневнополитичку или малограђанску инструментализацију, уз сатирички приказ ондашњег нараштаја као недостојног своје историје. „Поносе се светлом прошлошћу. Имају Косово поље, Косовску битку. Чудна чуда, па зар и моји стари нису још и тада вукли војсци ‘рану и ратне потребе; да нас није било, тај би посао морали радити сами људи. Имају устанак на Турке. То је велика, племенита ствар, али ко је ту био. Зар су дизали устанак ови надувени шупљоглавци што се овако не радећи ништа шепуре поред мене с поносом, као да је то њихова заслуга?“⁵⁵⁾

Иронијска паралела са аналогним воловским колективним искуствима потенцира разлику у ставу према предачком наслеђу, односно чињеницу да су га волови, за разлику од људи, одржали и у понашању а не само на речима, у лажним представама о себи. „А колико је у устанку мојих старих покрано да се борци хране, па зар нису и моји стари у то време вукли ратне потребе, топове, храну, џебану, па нама ипак не паде на ум да се китимо њиховим заслугама, јер ми се нисмо изменили, ми и данас вршимо своју дужност, као год и наши стари што су је савесно и трпељиво вршили.“⁵⁶⁾ У поређењу са ранијим, устаничким нараштајем, савремени се доима као потпуно изобличен. Његов речити пример Сивоња види у свом господару који је покрано комшијине врљике и продао их у

53) Исто, стр. 307.

54) Радоје Домановић, нав. дело, стр. 307.

55) Исто, 307-308.

56) Исто, стр. 308.

граду, те радостан одјурио у кафану да попије зараду. То је било све што је он умео у слободи коју му је подарио предак, на којег је био толико поносан. „И он се поноси и хвалише устанком, а нарочито тиме што је његов прадед као редак јунак погинуо у рату за ослобођење. Па зар је то његова заслуга? (...) И он је слободан, али шта ради у тој слободи?“⁵⁷⁾

Карактеристично за Домановићево сатиричко третирање српске друштвене стварности, а посебно грађанске храбрости у Србији је и последње питање које себи поставља Сивоња. „То је дакле: поносе се слободом и грађанским правима (...) – У чему су та њихова права? Ако им полиција нареди да гласају они гласају, а то толико могли бисмо и ми мукнути: ‘Зааа!’ А ако им не нареди, не смеју да гласају нити се мешају у политику исто као и ми. Трпе и они апсу и ударце често ни криви ни дужни. Ми бар рикнемо и манемо репом, а они ни толико грађанске куражи немају.“⁵⁸⁾

Разоткривањем правога лица својих савременика, Домановић је овом сатиром пре свега желео да их покрене га на критичко самопосматрање. Деконструкцијом националног самопоимања у њој, аутор се, на себи својствен начин, залагао за реafirмацију епских основа српског националног идентитета, која би неупитне вредности у његовим обрасцима колективног самопоимања учинила стварним, делатним сачинитељима националне идентификације.

* * *

Будући да се усвајају као нека врста предзнања које је општепознато и заједничко, стереотипне представе о властитом народу (и себи као припаднику истог) ретко се преиспитују. То се може рећи и за оне утемељене на епским и митским наративима, који се у основи свде на изведене митске формуле и епске симболе. У таквој употреби, митови, као „типизоване и стереотипне нарације“ о националном идентитету, означавају оно што је важно у колективном историјском памћењу и тиме „указују на основе удруживања заједнице.“⁵⁹⁾ У њима издвојени и објективизовани симболички акценти постају основа стереотипије у колективном са-

57) Исто

58) Радоје Домановић, стр. 309-310.

59) Гордана Ђерић, нав. дело, стр. 31-32.

мопоимању нације. Симболичка упућивања активирају одређени „имаго“ заједнице који постоји у свести сваког појединца, а тиме и снажне сентименте који уз те представе иду.

Конкретизујући и продубљујући садржаје колективног памћења нације, епски и митски стереотипи врше утицај и на актуелне перцепције друштвене стварности и самоперцепције њених припадника. Објективизујући релевантну прошлост, они упућују на то шта нација јесте у датом друштвеном тренутку, употпуњујући а неретко и замагљујући својим типификујућим и поједностављујућим представама перцепције актуелних одлика нације, односно њених припадника. Индивидуално виђење условљено је заједничким, на типски начин редукованим представама нације. „Усвајање стереотипа иде преко језика, али преко различитих механизма јавности, вернакуларног усмеравања, културе, науке и слично,⁶⁰⁾ а велики значај у томе имају доминантни дискурси националног самопоимања.

С обзиром на значај који епски и митски засновани аутостереотипи могу имати у процесима националне идентификације, а имајући у виду њихову трајност, одрживост током времена, као и несклоност људи њиховом преиспитивању, постаје јасна велика важност сатиричких увида, као критичких коректива доминантних дискурса националне идентификације у јавној сфери. У основи доминантних дискурса увек стоје претпоставке које потенцирају одређене идеолошке и/или политичке функције онога што посредују, а управо сатирички дискурси откривају те неретко скривене функције, својим деконструисујућим приступом.

Сатири као (књижевном) жанру својствена је критика нарави и прилика датог времена/друштва. Сатиричка дела увек се посматрају као дискурзивне творевине обликоване у релацији према актуелним друштвеним збивањима и феноменима. У складу са сатири иманентним критичким приступом стварности, тежиште њене функције је на преиспитивању и оспоравању доминантних дискурса у јавној сфери. У овом случају, реч је о значају њених критичко-корективних функција у систему националних идентификација. Критичке функције сатире показане анализом сатиричких пројекција друштвене стварности, на коју су реферирале овде тумачене приповетке, имају и општију релевантност. Оне су, наиме, донекле применљиве и на проблеме с којима се српско друштво суочавало кроз своју историју, а са којима се суочава и данас.

60) Исто, стр. 36.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон, Бенедикт, *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.
- Вученов, Димитрије, *Домановићева сатира као приповетка*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983.
- Вучковић, Радован, *Модерна проза: крај IXX и почетак XX века*, Просвета, Београд, 1990.
- Деретић, Јован, *Историја српске књижевности*, Sezam book, Београд, 2007.
- Домановић, Радоје, *Сабрана дела* (књ. I- III), Просвета, Београд, 1964.
- Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд, Ниш, 1990.
- Ђерић Гордана, *Пр(а)во лице множине*, Институт за филозофију и друштвену историју, Београд, 2005.
- Ђурић, Милош, *Видовданска етика*, Загреб: Издање Српског академског друштва Његош, Просвета, Ниш, 1988.
- Жунић, Драган, *Национализам и књижевност: српска књижевност 1985-1995*. Open Society Instiute. Budapest: Higher Education Support Progame. www.osi.hu/hesp. Преузето 15.7.2017. са <https://www.scribd.com/document/234150709/Nacionalizam-i-Knjizevnost-Dragan-%C5%BDuni%C4%87>,
- Јеремић, Љубиша, „Универзални значај Домановићеве сатире“, Велмар-Јанковић, С., (ур.), *Глишић и Домановић* САНУ, Београд, 2009.
- Јовановић, Слободан, *Из историје и књижевности I*. БИГЗ, Београд, 1991.
- Пешић, Милена, „Национални идентитет између континуитета и променљивости“, *Српска политичка мисао*, 3, Институт за политичке студије, Београд, 2012, 103-132.
- Раденовић, Сања, „Национални идентитет, етницитет, (критичка) култура сећања“, *Филозофија и друштво*, 31 (3). Београд, 2006, 221-237.
- Рот, Клаус, *Слике у главама Библиотека XX век*, Београд, 2000.
- Самарџија, Снежана, „Дело Радоја Домановића и усмена традиција“, Велмар-Јанковић, С (ур.), *Глишић и Домановић*. САНУ, Београд, 2009.
- Тодоровић, Никола, „Дистопијски елементи прозе Радоја Домановића., С. Велмар-Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић*, САНУ, Београд, 2009.
- Цвијић, Јован, *Говори и чланци* (Сабрана дела, књ.3). САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Чоловић, Иван, *Политика симбола: огледи о политичкој антропологији*, Радио Б 92, Београд, 1997.

Milena Pesic
Jelena Pesic

**NATIONAL IDENTITY AND MYTHICAL PATTERNS
OF COLLECTIVE SELF-IDENTIFICATIONS:
SATIRICAL DECONSTRUCTION**

Resume

This paper addresses the social and historical construction of Serbian national identity, with the aim of problematizing the gap between mythic patterns of national (self) identification, on the one hand, and character traits and behavior patterns identified in the satirical projections of Domanović' allegorical short stories, on the other.

The relevant social and cultural mechanisms underlying the creation of mythic/epic *autostereotypes* are considered, as the basic prerequisites for this form of national (self) identification. Through the selection and modification of historical, epic and mythological content, the "cultural memory" of each nation provides unique patterns of collective identification. The elements of national myths, epic and historical reminiscences become a material for creating an integrative *ethnic autostereotypes*. Reshaped into public discourses of collective self, in accordance with the semantic accents they receive depending on the ideological/political content, they are condensed to a name, symbol, image, serving at the same time as applicable cliché, *language stereotypes*, references and arguments. It is only in this form that epic and mythical elements become an integral part of the socio-historical construct of national identity. The nation's self-understanding is a dynamic process that is programmed to a certain extent by its cultural tools (values, beliefs, myths, historical memories), but also subjected to redefinition through new stereotypes and discourses of national identity representations. These mechanisms are exemplified *through the analysis* of epic and mythical foundations of Serbian national character, identified in the researches of leading authors from the first half of twentieth century – Slobodan Jovanović, Jovan Cvijić, Miloš Đurić and Vladimir Dvorniković. The framework of analysis rests on Slobodan Jovanović's starting conceptu-

alization of national character, *seen as a nation's self-image*, which true or not affect behavior of community members. The framework's core concept is derived from Jovan Cvijić's anthropogeographic and *ethnopsychological studies on psychological traits of the major types and varieties of South Slavic*. His "*Dinaric type*" represents the best outcome of patriarchal culture in the region and is seen as the builder of Serbian history and state, bearer of Serbian freedom-loving spirit, progress and creativity, and creator of the most important national values. Miloš Đurić's elaboration of these ideas is focused on the specific role of epic poetry in the construction of Serbian national character, especially concerning the "Vidovdan ideology" – that the soul of a nation can't be enslaved, despite the enslavement of its body. Revealing the mental constitution of Serbian man – "the epic patriarchal", as unique "racial mental type", Vladimir Dvoriković provides a critical exploration of Serbian epic identity. According to him, the oral epic was far more than poetic creation for the Serbian people – it was the unique world view, frame of reference that comprised national ideals, religious ideas, social morality, ethics of humanity and philosophy of life. The results of analysis confirm the thesis that construction of national character originated from the epic constituents (folk poetry, the Kosovo myth and Njegoš's work). The main topics from the oral national literature which were formative for the Serbian national identity gravitate around the Battle of Kosovo, Serbian epic hero Marko Kraljević and the rebels against Turks of the later times (*haiduks* and *uskoks*). It is demonstrated how the basic ethical principles, values and patterns of thinking, emotions and behavior embodied in the myth/epic are transposed into Serbian *national characterology*. The durability of mythic/epic foundations of national identification is justified, as opposed to changeability of national ideologies. In this context, the mechanisms through which satire deconstructs (*otherwise rarely scrutinized*) *ethnic autostereotypes* are specified and illustrated. In satirical setting, historical-mythological and epic elements are revived at present and/or contrasted to current situation in Serbian society of the late nineteenth and early twentieth century and the social character of Serbs at that time. On a contrasting background of traditional, epic/heroic code of values, a narrative on devastating, oppressive reality in Serbia under the despotic regime of the last

Obrenović unfolds. This is one of the dominant principles of constructing satirical projections of Serbian collective mentality at that time. Mythical reminiscences related to Kosovo myth are given in the vulgarized version of pseudopatriotic phrases. The heroic past and feats of famous ancestors are presented as instrumentalized, mythomane notions, exploited by their unworthy contemporaries. Situation grotesque, resulted from shifting the epic hero, Marko Kraljević, from medieval to modern world, serves as a context for staging the dissolution of the myth. On hero's tragic misunderstanding of the modern world, the satirical projections of real relationship toward national ideals and the cult of heroic past are built, showing the actual lack of patriotism and heroism. In the clash with *bureaucratic environment* and conformist, self-serving descendants, Marko Kraljević becomes not only degraded, awkward and misunderstood, but even persecuted by the very people who had called him for centuries to come back and avenge defeat at Kosovo. Created as antithesis to ideological background of tradition and historic past, satirical projections of the Serbian social character and national identity in the late nineteenth and early twentieth century were inasmuch more effective as the contrast more sarcastically depicted how heroic and libertarian tradition is converted into empty rhetorics. Satire also unmasked the *purposes of patriotic rhetoric*, used for concealing the devastating historic reality, for manipulating people to conform to *oppressive and self-serving* leaders, and for collective self-deception. Thereby, the key role of social satire as a critical-corrective element in the system of national identification is confirmed.

Keywords: national identity, ethnic autostereotypes, satire, Kosovo myth, Marko Kraljević.